

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ, ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Васильєва А.М.

аспірант,

Бердянський державний педагогічний університет

ДИСКУРС БЕЗУМСТВА В РОСІЙСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ ПРОЗІ 20-40-Х РОКІВ ХІХ СТОЛІТТЯ

Мета – дослідження дискурсу безумства в англійській та російській прозі 20–40-х років ХІХ століття.

Предмет – дискурс безумства.

Об'єкт – твори: «Двійник» А. Погорельського, «Мельмот Блукач» Ч. Метьюріна, «Талісман», «Удова шотландського горця» В. Скотта, «Пікова дама» О. Пушкіна, «Записки божевільного» М. Гоголя, «Посмертні записки Піквікського клубу» Ч. Діккенса, «Двійник» Ф. Достоєвського, «Джейн Ейр» Ш. Бронте.

Постійна зміна та взаємодія історичних, соціокультурних, літературних, наукових фактів у динамічному процесі інтелектуального й духовного розвитку в Росії та Великобританії в 20–40-х роках ХІХ століття зумовила формування індивідуальних авторських епістем, які, у свою чергу, інспірували постійну проблематизацію теми безумства в російській і англійській літературах даного періоду й нові аспекти її осмислення: від розгляду безумства у зв'язку з проблемою переваги та достовірності раціонального й ірраціонального способів пізнання світу у А. Погорельського, В. Скотта до онтологізації безумства як симптому хворого світу у М. Гоголя, Ч. Діккенса й утвердження непізнаваності безумства у Ф. Достоєвського.

Актуалізація та індивідуально-творче переосмислення міфопоетичних уявлень (від розуміння безумства як переходу з реального світу в інфернальний шляхом територіального переміщення у А. Погорельського до перенесення межі між своїм і чужим, реальним та інфернальним простором усередину людської душі у Ф. Достоєвського) призвело до відповідних варіантів побудови просторової картини світу та використання мотивів і образів, що володіють демонологічним потенціалом (жінка, чорт, привид, собака, кіт) поряд з характерними для романтичної літературної традиції образами жінки-ляльки, мотивами непередаваного, мовчання.

У повісті А. Погорельського представлено безумство не тільки як психічне захворювання, але і як відсутність норми в розвитку світу і в житті людини. У «Двійнику» безумство виступає як одна з форм осягнення і пояснення світу. У трьох з чотирьох вставних новел повісті безумство є результатом нещасного кохання і душевних переживань. Безумство мотивується по-різному: присутністю в житті непояснюваних, неосяжних до кінця явищ; зміною ціннісних орієнтирів у суспільстві, яка потягнула за собою сплеск інтересу до ірраціонального; формою художньої умовності у творі.

У романі «Мельмот Блукач» Ч. Метьюріна безумство виступає деструкуючим суспільство фактором, що вносить у нього дисонанс. Автор наголошує на небезпеці безумства та необхідності ізоляції. Дається детальна характеристика поступової втрати розуму людиною, стану безумних: описані симптоми, поведінка, причини хвороби, серед яких страх, потрясіння, митарства душі, релігійні та політичні переконання, любовне потрясіння (усе те нагальне, що турбувало в той час кожного).

Безумство в романі «Талісман» В. Скотта з'являється у вигляді різного розуміння і ставлення до предмета або явища представниками різних культур. Автор відображає безумство фізіологічного плану як нестандартну поведінку в межах однієї культури, як прояв святості в образі відлюдника-ченця. Автора цікавить співвідношення віри та здорового глузду в поведінці лицаря. В. Скотт характеризує різні аспекти теми безумства: неможливість чи небажання перебороти свої пристрасті, пересилити сліпий потяг до них. Зображення пристрасті в контексті безумства стає анахронізмом для роману та наближає образ до похмурого героя романтичної епохи.

У романі «Удова шотландського горця» В. Скотт висловив думку про відносну рідкість безумства в жінок, а твір локалізує цю проблему в безумній. Його безумна є продуктом виняткових історичних сил і подій, зіткнень, пов'язаних із катаклізмами між протиборчими віруваннями, культурою, цінностями, зображеними в романі. Розумовий стан героїні може бути продуктом деструктивних способів мислення. Безумство зображене як наслідок душевного потрясіння та митарства душі. Героїня страждає на мономанію.

Інтерпретація теми безумства в «Піковій дамі» О. Пушкіна була новаторською в порівнянні з романтичною традицією. Це проявилось у двох планах: у зображенні письменником безумства як психічного захворювання з урахуванням досягнень психіатрії; у протиставленні «високому» романтичному безумству, співвідносному з мудрістю і духовною свободою, безумства як найбільшого нещастя, пов'язаного зі втратою духовної та фізичної свободи, і, головне, розуму, який робить

людину людиною. Безумство – це своєрідна кара за скоєні моральні злочини. Герой страждає на мономанію.

Повість М. Гоголя представляє собою новий етап у розробці теми безумства. «Записки божевільного» – «психічна історія хвороби». Автор відображає соціальне безумство, породжене ненормальним устроєм суспільства, в якому людина з легкістю перетворюється на нуль, а ступінь цінності людської особистості визначається його статусом у соціальній ієрархії. У творі простежено тісний взаємозв'язок між інтерпретацією теми безумства та романтичною традицією. Подібно до романтичного безумця герой знаходить свободу у вчинках, думках, словах. Проте навіть у безумстві цінність людської особистості він співвідносить насамперед з її становищем на соціально-ієрархічній драбині. У повісті індивідуальне безумство обертається безумством колективним – безумством соціальних порядків і ненадійності ідеологічних конвенцій. Герой страждає на манію величі.

У «Посмертних записках Піквікського клубу» Ч. Діккенса безумство виступає як рецидивуючий мотив, що використовується для передачі, посилення емоційної реакції від шоку, горя або почуття провини; як вираз моральної недостатності та людської слабкості, а безумні постають жертвами обставин. Досліджуючи світ безумства, Ч. Діккенс використовував стан безумства як один із засобів оскарження звичайних норм і очікувань. Митець досліджує проблему безумства, маячні ідеї або манії, вираження некерованих емоційних проявів, будь-то переданих у гніві, глибокому відчаї, люті, окремими особами або групами. Роман вивчає широкий спектр причин безумства та показує особисте ставлення автора до лікування психічнохворих членів суспільства (у новелі «Рукопис безумного»). Безумство сприймається ним як форма покарання та попередження. Ч. Діккенс вивчав використання безумства в контрастах характеру мудрості та дурості (на прикладі містера Піквіка). Для письменника безумство символізувало людську слабкість і розбитість. Він представляє безумство як наслідок злодійства і різних форм морального падіння, використовуючи ряд драматичних прийомів, узятих з фарсу, комедії, мелодрами, готичної традиції.

У «Двійнику» безумство стає матеріалом, що дозволяє найбільш повно вивищити ідеал соціальної свободи. Ф. Достоевський відкриває проблему екзистенціального концепування ескапізму, розглядаючи його як спосіб набуття я-екзистенції та реалізуючи в нарративі безумства стратегію набуття екзистенціальної свободи. Герой знаходить свою екзистенцію, отримує повну свободу безумця від соціальної залежності.

Соціально-психологічний роман «Джейн Ейр» Ш. Бронте, одночасно поетичний і нещадний, відкриваючи психологічний світ почуттів людини, став новим словом в англійській літературі

XIX століття. Письменниця торкається актуальної для педагогіки проблеми «moral insanity». Вона поставлена і вирішена у Ш. Бронте як проблема середовища. Очевидним прикладом безумства в романі є Берта Мейсон-Рочестер. Цей образ є двояко-амбівалентним і стоїть на стику двох текстів роману – романтичного і реалістичного. У формульній романтичній площині цей образ не більше ніж функція, яка починає і завершує любовну історію в романі, причина гріхопадіння байронічного героя, з якою пов'язаний найтемніший бік таємничої історії містера Рочестера. У реалістичній площині ледь окреслений образ Берти Мейсон набуває рис жертви обставин, нещасної дитини з сім'ї зі спадковою хворобою; приреченої на загибель жінки.

Для літератури 20–30-х років XIX століття характерна смислова багатозначність безумства й різне наповнення цього поняття у складі різних опозицій, що характеризують етапи романтизму. У дискурсі безумства 30–40-х років відбувається перетворення метафоричної високої хвороби романтиків, що служила знаком винятковості, інакшості героя, – в патографію психічного розладу, який досліджується в його клінічному, соціальному, філософському аспектах. Література робить значний крок в еволюції психологізму, принципів художнього зображення людини, її буття у світі та взаємодії з іншими [1]. Письменники реалістичної епохи дивляться на божевільного як на подібного собі. Безумство перетворилося в небезпеку, загрозу для суспільства, і тому воно при перших же ознаках розпізнається і обеззброюється.

Художніми засобами втілення психосвіту персонажів є динамічні портрети; мовлення; характеристики поведінки, світу, суспільства; потік свідомості як умовна межа між реальним та ірреальним, «денні й нічні» фантазування, онейричні візії; дзеркальність. Персонажі перебувають у невірноваженому психічному стані.

Залучивши твори 20–40-х років, ми прагнули проаналізувати особливості створеного авторами безумного дискурсу, охарактеризувати специфіку художнього пошуку.

Список використаних джерел:

1. Зими́на М. А. Дискурс безумия в исторической динамике русской литературы от романтизма к реализму: автореф. дис. канд. филолог. наук / М. А. Зими́на. – Барнаул, 2007. – 22 с.
2. Иоскевич О. А. На пути к «Безумному» нарративу: (безумие в русской прозе первой половины XIX века) / О. А. Иоскевич, монография. Учреждение образования ГрДУ імя Янкі Купали. – Гродно : 2009. – 161 с.